

Lise Busk-Jensen

Dette er ikke en kvinde

Feminismens subjektbegreb

»and I thought how unpleasant it is to be locked out;
and I thought how it is worse perhaps to be locked in;«
Virginia Woolf: *A Room of One's Own*

I en af den senere tids mange artikler om brudfladerne inden for feminismen bed jeg forleden mærke i følgende sætning: »Det sproglige tegn kvinde er da uden enhver tydelig og stabil mening, og det virker befriende«. Sammenkædningen af frigørelse og feministisk teori er naturligvis ikke i sig selv påfaldende. Feminismen udsprang både som politisk og teoretisk bevægelse netop af ønsket om at frigøre kvinderne. Dens baggrund var en ulighed mellem kønnene, der blev iøjnefaldende, så snart de første feminister havde peget på den. Hvorfor får kvinderne ikke en ordentlig uddannelse, spurgte Mary Wollstonecraft. Hvorfor skal kvinder domineres af deres fædre og ægtemænd, spurgte George Sand. Hvorfor er kvinder så fattige, spurgte Virginia Woolf. Og hvorfor er kvinden kun 'det andet køn', opsummerede Simone de Beauvoir. Den befrielse, Catherine Sandbach-Dahlström giver udtryk for i artiklen »Dekonstruktion och feminism«, hvor jeg stødte på citatet,¹ er imidlertid af en anden art, skønt ikke mindre dybtfølt.

Sandbach-Dahlströms artikel er et bidrag til den diskussion om forskellene mellem engelsk-amerikansk feminisme på den ene side og fransk feminisme på den anden, som Toril Mois bog *Sexual/Textual Politics* fra 1985 fyrede op under her i Skandinavien, og som internationalt set har været i stadig vækst, siden de franske feministers artikler blev oversat til engelsk og begyndte at udkomme i USA i 1980.² Mois bog er en gennemgang af de to sproggruppers hovednavne mundende ud i en stillingtagen for den franske position, som den er udarbejdet af Julia Kristeva. Det er denne stillingtagen, Sandbach-Dahlström tilslutter sig med sit udbrud af befrielse.

Hendes diskussionsbidrag består i et forslag om at erstatte de sprogligt-nationalt bestemte betegnelser for feminismens 'skoler' eller udviklingsfaser, som Moi anvender: anglofon versus frankofon feminisme, med nye etiketter, der kan hindre en uheldig sammenblanding af sprogområde og teori og tydeligere angive, hvilke modsætninger

der er på spil. Hun foreslår at kalde de to skoler for henholdsvis 'den ny kritiks døtre' og 'avantgardens søstre'. I argumentationen for forslaget bliver baggrunden for hendes egen stillingtagen tydelig.

'Den ny kritiks døtre' er afhængige af vedtagne videnskabelige kriterier, skriver hun. De stræber efter som pæne piger at blive accepteret i samfundets videnskabelige familie. Derfor stiller de ikke kritiske spørgsmål f.eks. til grundlaget for den litterære tradition, som de arbejder indenfor. 'Avantgardens søstre' er derimod kritiske kammerater i den dekonstruktionsbevægelse, der anfægter hele vor begrebsverden. Dekonstruktionens radikale systemkritik bliver for Sandbach-Dahlström den sande vej til kvindefrigørelse. Hvis sproget, som dekonstruktionens fader, Jacques Derrida, hævder, er et lukket tegnsystem, der ikke refererer til noget uden for sin egen cirkel, så refererer tegnet 'kvinde' heller ikke til virkelighedens kvinder, og 'døtrenes' forsøg på at finde en sandere kvindelighed ved at erstatte den patriarkalske kulturs kvindebilleder med kvindernes egne kulturelle udtryk, vil vise sig omsonst. Dels umuliggør det lukkede tegnsystem, at kvinden som hidtil fraværende vil kunne rekonstrueres i sproget, dels findes referenten kvinde slet ikke. Dekonstruktionen frigør på én gang kvinder fra alle de prædikater, som kønsrollen har fået hæftet på sig i konstruktionen af vor civilisation. Vi undgår både biologisk determinisme og det fallocentristiske fangenskab, når vi lærer at »lade begrebet kvinde udøve sin frihed til stadig at forandres og omdannes«, konkluderer hun (op.cit., p.56).

Som bekendt er disse ideer, der nu omkalfatrer den internationale kvindeforskning, ikke nye i deres fædreland. Den franske psykoanalytiker Jacques Lacan, som på mange måder har skabt betingelserne for Derridas dekonstruktion, har udtrykt det samme på sin enkle façon: »*La femme n'ex-siste pas*«. Han sagde det tilmed i fjernsynet og i 1973, hvor han, hvis han havde kastet et blik ud på gaden, havde kunnet se store grupper af kvinder demonstrere under feministiske paroler. Det var ikke, fordi han overså kvindebevægelsen, tværtimod. Hans svar på MLF's (Mouvement de la Libération des Femmes) aktioner kom i februar 1973, hvor han valgte kvindeligheden som emne for sit seminar. Men som så ofte før gik hans svar skævt ind i argumentationssammenhængen. Han rejste psykoanalysens diskurs som et alternativ til kvindebevægelsens politiske. Kvinder kan aldrig opnå den frihed, de kæmper for, sagde han, for de eksisterer ikke i sprogets symbolske orden undtagen som en negation. De kvinder, der samler sig under feminismens banner, påtager sig denne negative identitet.

En del af de franske feminister valgte at tilslutte sig dette filosofiske

attak på kønssystemet frem for det politiske, enten i enighed med eller i opposition til Lacan og hans skole. Kristeva præsenterede teorien for kvindebevægelsen i et interview med nogle feminister fra MLF. Hun udtalte, at det at tro, at man er en kvinde er næsten lige så absurd som at tro, at man er en mand. For så vidt som kvinden eksisterer, så findes hun uden for sproget og ideologierne. »Kvinden« er det, der ikke lader sig repræsentere. Interview'et var beregnet for MLF's blad, *Le Torchon brûlé*, men de trykte det ikke. I stedet blev det placeret i avantgardetidsskriftet *Tel Quel*.³ Siden vandt Kristevas teorier videre gehør. Ved en 8. marts demonstration kunne man se en gruppe af de såkaldte 'psych-et-po'-feminister marchere under parolen: »Ned med feminismen«.⁴ Man kommer til at tænke på Magrittes billede af piben. Ceci n'est pas une femme...

I 1970'erne var denne gren af feminismen helt overvejende et fransk foretagende, der havde ringe gennemslagskraft i kvindestudier og politiske bevægelser andre steder. Man kunne dog også i England møde kvinder, der demonstrerede i den rene negations tegn. »Alice doesn't« skrev en af dem på sin plakat i 1975. Den gjorde så stærkt et indtryk på den amerikanske filmteoretiker Teresa de Lauretis, at hun samlede den op og siden havde den inden for rækkevidde, overalt hvor hun arbejdede. I 1984 brugte hun teksten som titel på sin essaysamling om feminisme, semiotik og film for at understrege »feminismens ubetingede opposition til eksisterende sociale relationer, dens afvisning af givne definitioner og kulturelle værdier«.⁵ Fransk feminisme havde etableret sig på amerikanernes intellektuelle marked.

Man kunne tro, at parolen »Ned med feminismen« skulle betragtes som en erklæring om kvindebevægelsens ophør, men det var ikke tilfældet. Hensigten var – ligesom i Magrittes billede – at gøre opmærksom på, at sproget ikke dækker virkeligheden. De franske feminister ville ikke identificeres med 'kvinden', som samfundet har formet hende, og slet ikke i lighedsfeminismens ånd omskabes til mænd. Denne absolutte negation blev kombineret med meget forskellige holdninger til kvindebevægelsen. På den ene side Kristevas pragmatisme. Selv om det er absurd at tro, at vi er kvinder, siger hun i interview'et, så må vi stadig acceptere at være det »som slogan i kampen«, for kvinder har endnu noget at opnå. På den anden side Lauretis' klare bekendelse til »de fælles erfaringers politiske og personlige bånd, der forener kvinderne i bevægelsen og udgør betingelsen for feministers arbejde, teori og praksis«.⁶ Feminismen synes stadig at kunne forandres, samtidig med at feministerne består!

Fransk feminismes internationale gennembrud betegnes ofte som en tredje fase. Skellet mellem de to første sættes midt i 70'erne, hvor

feminismen ændrede sig fra en ligeretsbevægelse koncentreret om kampen mod den samfundsmæssige forskelsbehandling af kønnene til en forskelsbevægelse koncentreret om de særlige kvindelige egenskaber. Synsvinklen skiftede fra første fases ideologikritiske blik på det mandlige verdensbillede i kunst og videnskab til anden fases 'gyno'-kritiske jagt på formødre for at supplere dette verdensbillede med kvindernes historie og kultur.⁷ Tredje fase forkaster nu helt dikotomien mand-kvinde som metafysik ligesom al anden tale om identitet.⁸

Mens feminismen de seneste 20 år således har gennemgået radikale forandringer, så er subjekterne bag bevægelsen, feministerne selv, på en mærkelig måde uforandrede. Det formuleres markant af Toril Moi, der skriver: »En antagelse af Kristevas 'dekonstruerede' form for feminisme efterlader derfor i en forstand alt, som det var – vore positioner i den politiske kamp har ikke forandret sig – men i en anden forstand ændrer den vor viden om kampens natur radikalt« (op.cit., p.13). 'Vi' er de samme, siger citatet, og 'vi' vil det samme, men 'vor' feministiske teori (»viden om kampens natur«) ændrer sig radikalt.

Spørgsmålet er så, hvor radikale forandringer feminismen som teori kan undergå, uden at feminismen som konkret social og politisk bevægelse og feministerne som individer også må gennemgå et ham-skifte. Alice Jardine, en af Kristevas engelske oversættere som selv arbejder inden for det samme paradigme, rejser netop dette problem i en artikel om Kristeva, der blev forelagt på en konference om 'køn-nets poetik' ved Columbia University i 1984:⁹

»For der er et »vi« her, vaklende men insisterende: hvis man er overbevist om, at det fra nu af er anakronistisk, måske endog umuligt, at fastholde det begrebsmæssige apparat, hvori feminismen som klassisk filosofi har sine rødder, hvordan kan et *vi* så alligevel fortsætte med *vor* feminisme? Hvordan kan vi (skal vi?) fortsætte? Hvordan kan jeg/vi/I – man – seriøst tænke på modernitet(en) uden at kvinden gør kvinderne sagen uvedkommende? Jeg og de, der deler mine bekymringer, synes at være blevet fanget mellem et sæt feministiske begrebsmæssige forudsætninger, der har vist sig at være uforenelige med selve præmisserne for vor modernitet, og som kontrollerer vor tænkemåde, og som modernitet hvis inflatoriske diskursive afhængighed af det »kvindelige« risikerer at udfordre det, kvinder har lært den hårde vej, gennem historisk erfaring«.

Jardine føler sig fanget mellem feminismens seneste to udviklingsfaser, mellem kvinderne med de historiske erfaringer, de kvinder der omtaler sig selv og hinanden som 'vi', og modernitetens kvindelighed der har gjort de historiske kvinder til noget uvedkommende. Hun kan ikke så ubekymret som Moi på én gang fastholde den klassiske feminisme og overtage det modernitetens kvindesyn, som modsiger denne feminisme i selve det grundlæggende: opfattelsen af hvad en kvinde

er. Hvis kvinden ikke eksisterer, hvem er da kvindebevægelsens subjekt, og hvad er en feminist?

Hvem er 'vi'?

Når fransk feminisme nu har sat kvindeidentiteten på dagsordenen, synes jeg, at det kan være interessant at undersøge subjektbegrebet i det faseforløb, vi betragter her. Vælger man denne indfaldsvinkel til feminismen, og ser man feminismen som en proces, der skal frembringe kvindelig subjektivitet på alle niveauer, viser det sig, at den tredje fase ikke repræsenterer det brud med de to foregående, som dens retorik lægger op til. Denne måske overraskende påstand vil jeg forsøge at sandsynliggøre ved kort at rekapitulere feminismens kvindebegreber i de forskellige faser.

Skulle man sammenfatte den moderne feminismes første program i én sætning, så kunne den f.eks. lyde således: Vi er ikke som vore mødre, vi er mennesker. Rødstrømperne modsatte sig identifikation med det billede af kvinden, som kulturen havde at tilbyde, konkret i deres egen moders skikkelse. For at undgå at glide ind i denne præfabrikerede og århundrede gamle kønsrolle, allierede de sig med de progressive grene af videnskaben, der ville bekræfte, at kønsrollen er et socialt og historisk produkt, som på ingen måde med nødvendighed kan siges at udspringe af biologiske og dermed medfødte anlæg.

Freud og psykoanalysen hører til denne gruppe af progressive videnskaber, idet han netop undrede sig over, hvordan kønsforskellens meget smalle biologiske anlæg – ægget og sæden – kan afstedkomme en så gennemgribende social dualisme som mand-kvinde-modsætningen. Hvordan kan den lille kønsforskel, spurgte han i sin 33. forelæsning om kvindeligheden, blive til den enorme kønsrolleforskel? Da han forsøgte at blottlægge de komplicerede symboliseringskæder, ad hvilke pigebarnet bliver til kvinde, mente mange feminister imidlertid at have grebet ham i biologisk determinisme, hvorfor de afskrev psykoanalysen på et fejlagtigt grundlag. Det er måske forklaringen på, at psykoanalysen i lacaniansk aftapning nu vender så voldsomt tilbage i feminismen.¹⁰

Den moderne feminisme daterer sig – tror jeg, man med rimelighed kan sige – fra Simone de Beauvoirs udgivelse i 1949 af *Det andet køn*, men feminismen som oppositionelt tankesæt og social-politisk bevægelse er jo meget ældre. Derfor er det ikke sært, at Beauvoirs oplæg er inspireret af 1800-tallets to store frihedsbevægelser: liberalismen og marxismen, som feminismen også tidligt knyttede sig til. De havde begge blandt deres grundlæggende principper, at de to køn er frie og

lige som mennesker. Kun på seksuallivets område burde kønsforskellen spille en rolle, og her måtte samfundet til gengæld holde sig udenfor. Der, uden for det private kønsforhold, var både kvinder og mænd mennesker. Feminismen foretrak den kapitalistiske undertrykkelse på arbejdsmarkedet frem for den patriarkalske undertrykkelse i familien for dermed at løfte kvindekampen ind i hele menneskehedens store befrielseskamp.

Beauvoir fastlagde den tidlige fases kvinde-subjektbegreb med slagordet: man fødes ikke som kvinde, man bliver det.¹¹ De biologiske anlægs betydning blev nedtonet til intet, en ubetydelig forhindring for at realisere sin menneskelighed socialt. De faktiske sociale og psykiske kendetegn ved kvinderollen, som hun analyserede over hundredevis af sider, efter at hun først havde gennemskuet videnskabens traditionelle kvindebillede med kønsperspektivets ideologikritiske briller, forstod hun som resultater af undertrykkelse og fordrejet bevidsthed. Hendes subjektbegreb ligger i forlængelse af Hegel, Marx og eksistentialismen. At være, skriver hun i indledningen til *Det andet køn*, har et dynamisk indhold i Hegelsk forstand; »at være vil sige at være blevet, at være blevet gjort til det, man fremtræder som« (op. cit., p.23). Et subjekt, hedder det videre, er en person, der vil nå ud over sig selv, ustandselig sprænger sine grænser og »vedblivende erobrer og inddrager en aldrig afsluttet fremtid« (op.cit., p.27). Når kvinden ikke er et subjekt, er det, fordi hun har affundet sig med den væren som objekt for manden, som han har tvunget hende ind i. »Han er subjektet, det Absolutte – hun er det Andet« (op.cit., p.14). For at blive subjekt må kvinden stille sig selv i opposition, bekræfte sig selv som det væsentlige og konstituere den anden som ikke-væsentlig. Måden at gøre det på er, siger Beauvoir, at begynde med at erklære: »Jeg er kvinde« (op.cit., p.13).

Vi finder således det feministiske 'vi' ved selve roden af den moderne feminisme. Den kønslige selvbekræftelse er udgangspunktet for Beauvoirs analyser og fremstilling, netop i skæringspunktet mellem det, kvinder er gjort til, og det de kan blive i fremtiden, mellem den fordrejede bevidsthed og den ukendte subjektivitet. Men Beauvoirs 'vi' viser sig ved en nærmere betragtning at være tomt, lige akkurat et punkt hvori to linier fra modgående synsretninger mødes. En analyse af hendes fundamentalt tvetydige kvindebegreb afslører det. På den ene side implicerer teorien, at 'kvinden' helst skal forsvinde, idet 'kvinden' jo er defineret som 'den anden'. Synsmåden hviler på det ejendommelige paradoks, at idet hun selv siger: 'jeg er kvinde', da er hun det netop ikke mere; da er hun blevet et subjekt og er ikke mere 'den anden'. Begrebet 'en fri kvinde' er derfor en selvmodsigelse i

hendes eget begrebsapparat. På den anden side afslutter hun sin hovedfremstilling med Rimbauds ord: »Kvinden skal finde det ukendte« (bd. 3, p. 370), og i indledningen modstiller hun »de af hendes [kvindens] egenskaber, der er resultatet af diskriminationerne, med dem, der er særegne for hendes natur« (p.25). Hvad enten fremtidens kvinde er en *contradictio in adjecto* eller udfoldelsen af en ukendt, særegen natur, er Beauvoirs kvindebegreb tomt og ahistorisk, en negation af sin tids kvinderolle. Beauvoir ville ikke være som sin moder.

Det andet køn er et videnskabeligt værk om kvinder. Det er et resultat af utroligt omfattende kulturhistoriske studier, og det fremlægger et stort moderne eksempelmateriale. Bortset fra de feministiske standpunkter, som stadig pointeres i den løbende skrift, er bogen ikke et politisk manifest. Og dog vil den snarere virke igangsættende på en kvindebevægelse end på kvindeforskningen, fordi Beauvoir med sine næsten 1000 sider på en måde udtømmer emnet. Den kvinde, vi kender, er intet andet end undertrykkelse, viser hun, og fremtidens kvinde, som videnskaben af gode grunde ikke kan sige noget om, er alt.

Beauvoirs kvindebegreb egnede sig således ikke særlig godt som udgangspunkt for den kvindeforskning, som feministerne på universiteterne i 1970'ernes begyndelse ville udvikle. Idet den institutionelle ramme om feminismen ændrede sig fra demonstrationerne i gaderne, provokationerne i massemedierne og det identitetsbekræftende samvær i kvindehusene og til studiegrupperne inden for de højere læreanstalters mure, ændredes også kvindebegrebet. Som allerede nævnt betød overgangen fra den første til den anden fase, at det negative ulighedsbegreb blev erstattet af det positive forskelsbegreb. Programmet blev at synliggøre kvinderne i alle historiske perioder. Først ledte man efter de kvinder, som så rigtige ud. Det var de tidlige feminister, der havde foregrebet nutidens feministiske positioner. I overgangsfasen mellem politisk bevægelse og videnskabeligt arbejde ser vi ofte, at bagudprojiceringen af disse positioner går hånd i hånd med de historiske kildestudier. Man fremhævede protesten og kritikken og overså accepten og tilpasningen til andre tiders kvinderolle. Men efterhånden tog den ene kvinde den anden så at sige, og målet blev at hente hele den glemte kvindekultur frem.

Hvor kvinden i første fase havde været 'den anden', blev hun nu subjekt selv. Kvindelig subjektivitet blev i de tidligste kvindestudier knyttet til den feministiske protest, til de få prominente kvinder der som politiske subjekter var trådt frem med kritik af kvindeundertrykkelsen, kvindebevægelsens store ledere. I litteraturstudierne hen-

vendte man sig til de store forfatterinder, der havde feministiske elementer i deres tekster som f.eks. George Sand og Virginia Woolf. Tekstanalysens mere nuancerede forståelse af, at skriften er dobbeltbundet og ofte giver sig ud for noget andet, end den er, åbnede derefter for et meget bredere begreb om den 'kvindelige protest'. Elaine Showalter fremlagde i sin kvindelitteraturhistorie *A Literature of Their Own* (1977) den tese, at kvindelitteraturen er en subkultur, der forsøger under den litteære traditions dække at udtrykke den tabuerede kvindelige biologis funktioner: menstruation, orgasme, graviditet, fødsler og de dele af den sociale og psykologiske kvinderolle, der er særlig knyttet til biologien: moderskabet.

I løbet af kvindestudiernes store opsving i 1970'erne blev Beauvoirs negative syn på biologien således gradvist afløst af et positivt. Den kvindelige biologi blev udpeget som den fundamentale baggrund for den forskel, som kvindeforskningen eftersøgte. Man faldt naturligvis ikke tilbage til sidste århundredes biologiske determinisme. Beauvoirs tese om, at samfundet former kønsrollen, blev ikke anfægtet, men vurderingen af kønspræget svingede om fra negativ til et karakteristisk tvesyn: kvindeligheden blev betragtet som en blanding af fordrejet bevidsthed (den påtrykte kvinderolle) og mere eller mindre skjult protest. I forhold til Beauvoirs tvesyn kan man sige, at afstanden mellem kvindelighedens poler: det ægte og det fordrejede var blevet mindre og tillige holdt sammen inden for de enkelte kvinders subjektstrukturer. Ulrike Prokop udmøntede begrebet om de kvindelige produktivkræfter, og i litteraturstudierne blev forestillingen om en kvindelig sætning og skrift central.¹²

Hele denne omvendning gennemførtes ifølge ideen om den særlige kvindelige synsvinkel, gynokritik, i videnskaben. Kvindesynsvinklen defineres forskelligt, men den implicerer i reglen, at forskeren vælger et feministisk udgangspunkt for sit arbejde, d.v.s. afgrænser sit undersøgelsesfelt til de biologiske kvinder og 'kvindeligheden' som ideologisk struktur, ser kvinderne som subjekter i deres egen verden og ser hele verden fra denne kvindelige subjektposition. At det kvindelige subjekt har levet i en mandsdomineret verden, reflekteres på den måde, at mændene får ansvaret for begrænsningerne i kvindernes liv, mens kvinderne selv står for udbruddene af livskraft og oprørene mod stivnede livsformer. Kvindesynsvinklen er bevidst partisk, på kvindernes side. Begrundelsen for partiskheden har været, dels at det er en nødvendig modvægt til den mandesynsvinkel, der reelt skjuler sig bag videnskabens tilsyneladende kønsneutralitet, dels at det er feministers naturlige standpunkt i en verden uden autoritativt midtpunkt, en verden af fragmenterede diskurser. Kvindesynsvinklen medfører

en værditilskrivning til kvinders produktivitet i bred forstand: man får øje på alle nuancerne og detaljerne i kvinders liv. Somme tider glorificeres kvinderne næsten som i forsvundne romantiske tider.

Hvis problemet i den første fase var det tomme og ahistoriske kvindebegreb, så var problemet i denne anden fase, at feminismen bevægede sig ind i et privat rum, dens eget værelse, et 'chambre séparé'. Den tidligere skjulte, påståede mandlige ensidighed blev vendt til en åbenlys kvindelig, som dog aldrig kunne gøre sig håb om at blive en ny 'almen' synsvinkel. Kvinderne kan ikke – og slet ikke retrospektivt – blive det historiens subjekt, som de mener, mændene har været. Feminismen isolerer sig dermed fra den 'almene' videnskabelige verden, som – uretfærdigt, men reelt – er mandsstyret, og den isolerer sig også til en vis grad fra den ligeledes mandsdominerede almene offentlighed. Dens vurderingsnormer er ikke alment accepterede.

Denne feministiske isolation kan let opleves som et fængsel, og det har fået mange kvinder til ligesom Catherine Sandbach-Dahlström med nyt håb og en følelse af befrielse at gribe efter fransk feminisme, der kapper alle fortøjningerne til den kvindelige kønsrolle. Spørgsmålet er så, om fransk feminisme har udarbejdet det subjektbegreb, der kan føre feministisk forskning videre ad et frugtbart spor.

Biologiens metaforer

Da fransk feminisme blev introduceret i USA, foregik det som en veritabel lancering, dels i antologien *New French Feminisms* (1980),¹³ dels i et temanummer af det dengang meget indflydelsesrige feministiske tidsskrift *Signs* (vol. 7/1, 1981); et udvalg af Kristevas artikler udkom samtidig i London (*Desire in Language*, 1980). Det var ikke kun i feminismen, der på det tidspunkt var en ny bølge på vej; en anden fransk avantgardeteoretiker, Derrida, blev i de samme år inspirationskilden til den amerikanske dekonstruktion. Litteraturforskningen og filosofien var under forvandling. 1960'ernes og 70'ernes udadvendte samfundsengagement mistede terrain, og energien vendte sig i stedet indad mod sproget og epistemologien. Post-strukturalismen, som den nye bølge også kaldes, var, skriver Terry Eagleton, »et produkt af den blanding af eufori og desillusion, frigørelse og udsvævelser, karneval og katastrofe, som var 1968. Ude af stand til at bryde statsmagtens struktur fandt post-strukturalismen det i stedet muligt at omstyrte sprogets struktur« (*Literary Theory* 1983, p.142). Denne gang var kvinderne med i konkurrencen på det intellektuelle marked; Kristeva, Cixous og Irigaray var feminismens svar på Barthes, Derri-

da og Lacan.

Lanceringen lykkedes over al forventning, men den havde også sin pris. Dels blev der skabt en overdreven kløft mellem anglofon og frankofon feminisme, som – det skal jeg forsøge at vise – en nærmere undersøgelse af positionerne slet ikke kan bekræfte. Dels blev det sværere at se de store forskelle mellem de franske feminister indbyrdes. Deres så anderledes form, der er præget i den filosofiske tradition fra de Parisiske universiteter, kunne nok få det til at gibbe i empirisk orienterede amerikanerinder og sandsynliggøre, at her var en ny skole på vej, men den fælles facon dækkede over den variation af synspunkter, der naturligt findes blandt forskerpersonligheder, som på ingen måde er deltagere i et fælles projekt.

Den franske feminisme, som blev importeret til det engelske sprogområde og herigennem fandt vej til skandinaviske miljøer, kredser også om biologien som kvindelighedens 'sorte boks'. Vi har set, hvordan kvindekroppen i feminismens anden fase blev positiveret og interessen samlede sig om de sociale områder og den psykologi, som kvindekroppen tydeligst forbandt sig med. Fransk feminisme bevæger sig længere ind på biologiens område. Et par år efter, at Kristeva havde afvist at definere kvinden, tog hun spørgsmålet op på ny i artiklen »Hérétique de l'amour«, som indledtes med en modifikation af det tidligere standpunkt: »Hvis det ikke kan siges om en *kvinde*, hvad hun er (for ikke at ophæve hendes forskel), et det måske noget andet med *moderen*, eftersom det er den eneste funktion ved det »andet køn«, som vi med sikkerhed kan tilskrive eksistens?«¹⁴ Moderskabet bliver her for Kristeva det eneste konkrete indhold i kvindeligheden, og hun kritiserer feminismen for at være gået uden om dets reelle erfaringer i ren og skær protest mod den sakrale betydning, det har fået i vor kristne kultur.

Kritikken er adresseret til *Det andet køns* forfatter, som på det tidspunkt endnu var en højst levende deltager i debatten. Hos Beauvoir læser vi:

»Det er som Moder, kvinden er farlig, derfor må hendes forherligelse og undertrykkelse ske gennem moderskabet [...] Når man ikke vil lade Maria opfylde sin rolle som hustru, er det, fordi man ønsker i hende at kunne rendyrke Kvinden som Moder. Og kun hvis hun vil finde sig i den underordnende rolle, der er blevet hende tildelt, kan hun opnå at blive glorificeret [...] For første gang i menneskehedens historie knæler moderen for sin søn og erkender frivilligt sin underlegenhed. I Maria-dyrkelsen fuldbyrdes maskulinitetens største triumf, fordi den er ensbetydende med, at kvinden rehabiliteres igennem sit fuldkomne nederlag« (bd. 1, p. 230f).

Beauvoir beskriver moderskabet som artens angreb på kvindens indi-

viduelle liv; undfangelse og fødsel udvikler sig let til sundhedsmæssige kriser, fordi kroppen ikke både kan opfylde artens og individets krav. »Kvinden *er* som manden sin krop, men hendes krop er *andet* end hun selv« (op.cit., p.56).

Kristeva ser også konflikten mellem moderskab og individualitet; »moderlighed«, skriver hun, er »det ambivalente princip, som på den ene side grænser op til arten, og på den anden – til en identitetskatastrofe, som vælter egennavnet [le Nom propre] i dette unævnelige, som man forestiller sig som kvindelighed, ikke-sprog eller krop« (op.cit., p.296), men hun satser ikke ensidigt på individualiteten. Hun finder moder- og Maria-fantasierne magtfulde og tiltrækkende og opfordrer til, at man lytter mere opmærksomt efter, hvad kvinderne kan sige om moderskabets tillokkelser »gennem deres økonomiske vanskeligheder og hinsides den skyldfølelse som en alt for eksistentia-listisk feminisme har givet dem i arv« (op.cit., p.320).

Samtidig med at Kristeva tog moderskabet op i flere artikler,¹⁵ udarbejdede amerikaneren Nancy Chodorow sin store socialisations-teoretiske undersøgelse: *The Reproduction of Mothering* (1978). Også hun peger på, at identificeringen med moderen er grundlaget for den kvindelige identitet, at moderligheden med andre ord er kvindelighedens kerne. Chodorow henviser ikke til Kristeva, men til en anden fransk psykoanalytiker, Janine Chasseguet-Smirgel, som Kristeva på sin side omhyggeligt har oversat.

Der er dog den vigtige forskel, at Chodorow interesserer sig for moderskabets sociale funktioner, mens Kristeva søger dets repræsentation i sproget. Op imod den kristne Maria-myte sætter Kristeva i sine arbejder fra 1970'erne det langt mere omfattende chora-begreb, som sammenfatter hendes forestillinger om det moderliges plads i det kulturelle betydningssystem. Termen 'chora' er Platons: han anvender den i *Timaios* til at beskrive en beholder fuld af kaos, modsætninger og bevægelse, nødvendig for naturens funktion, men uden for den guddommelige orden. I første kapitel med overskriften »Sémiotique et symbolique« i disputatsen *La révolution du langage poétique* (1974) definerer Kristeva chora-begrebet i forhold til de videnskabelige diskurser, hun arbejder inden for: den Husserl'ske fænomenologi (betydningens 'materie'), den Freud'ske psykoanalyse (det præ-ødipale stadie, partialdrifterne), lingvistikken (udtrykkets materialitet, tonen, rytmen) m.fl. Chora-en indeholder det semiotiske, det der er udenfor betydningssystemet; det semiotiske niveau erstatter Lacans imaginære og repræsenterer også det, der ligger udenfor og før den symbolske orden. Det er et psykisk udviklingstrin, der er forbundet med den tidlige mor-barn-symbiose: litteraturen, mener Kristeva,

henter sin fylde fra dette tidlige 'kropssprogs' aftryk i det ubevidste.¹⁶

Det biologiske uden for moderskabet spiller også en betydelig rolle i fransk feminisme. Hélène Cixous og Luce Irigaray arbejder hver på deres måde med ideen om en kvindelig skrift: derfor har fransk feminisme overhovedet fået etiketten 'écriture féminine' på sig, endskønt intet – som man kan forstå – ligger Kristeva fjernere, end at det kvindelige, som ikke eksisterer, eller det moderlige, choraen'en, skulle finde udtryk i den symbolske orden. Denne kvindeskrift udgår direkte fra den biologiske krop. Hos Irigaray gentages kroppen metaforisk i tankens og sprogets syntaks: hun udleder en kvindelig tænke- og tale/skrivemåde ud fra de kvindelige kønslæbers fordobling i modsætning til den mandlige forms enhed i penis' billede. I en kultur, der opregner alt i enheder, er kvinden et mysterium, skriver hun i *Ce sexe qui n'en est pas un* (1977, p.26), fordi kvinden hverken er en eller to. »Kvinden »berører sig selv« uafsladeligt [...] for hendes køn er formet som to læber, der kyskes kontinuert. Således er hun i sig selv allerede to – men udelelig i enheder« (op.cit., p.24). Den kvindelige syntaks har ikke subjekt og objekt, den egentlige, ene, er aldrig privilegeret, der er ikke nogen egentlig betydning, egennavne eller egentlige prædikater (grammatikalske betegnelser: på fransk »sens propre, nom propre, attribut propre«).

Denne præcisering af, hvordan man kunne »genfinde eller opfinde den [kvindelige seksualitets] sprog«, leverede Irigaray som svar på en række spørgsmål, formuleret af nogle tydeligt provokerede deltagere i et seminar på Toulouses universitet i 1975. Hun blev også bedt om at give eksempler på den kvindelige syntaks og svarede her på en måde, der giver mindelser om Kristevas semiotiske 'sprog': »Jeg tror, at der, hvor den tydeligst kan aflæses, er i kvindekroppens gestik. [...] I lidelsen, men også i kvindernes latter. Og yderligere: i det de, »vover« – at gøre eller sige – når de er alene sammen«.¹⁷ På den anden side er der den afgørende forskel på Irigaray og Kristeva, at den sidstes semiotiske sprog udvikles i mor-barn-dyaden på tidlige udviklingstrin, mens den førstes kvinde-sprog udvikles i feministiske, måske specielt lesbiske kvindegrupper.

Kristeva og Irigaray er begge filosoffer, lingvister og psykoanalytikere. Cixous er derimod litterat, dramatiker, romanforfatter m.m. Når hun fremanalyserer og skaber et kvindeligt sprog, er der tale om en sammenhængende skrift og litterær produktion. I modsætning til de to andre læser hun også kvindelitteratur og henviser til den. Kristeva har været afvisende over for kvindelige forfattere, indtil hun i sin seneste bog, *Soleil Noir* (1987), publicerede en læsning i Marguerite Duras' forfatterskab. Cixous' visioner, f.eks. i det store essay *At*

komme til skriften (1977), kredser om biologiens erobring af skriften. Hun forsøger at lade kvindekroppen udtrykke sig direkte i skriftsprog. Barn glider over i bog, mælk er det samme som blæk, hun skriver med: »livet laver tekst ud af min krop. Jeg er allerede en tekst«, hedder det et sted (op.cit., p.57), og: »Som om jeg levede direkte koblet ind i skriften, uden strømforstærker. I mig sangen som dog, lige fra den udsendes, ankommer til sproget: en strøm der øjeblikkelig er tekst« (op.cit., p.63).

Den stigende biologiske orientering i kvindeforskningen var forventelig oven på Beauvoirs urealistiske fortrængning af alle kvinderollens kropslige, moderlige elementer. At kvinder bliver mødre og tager sig af børnene er et både socialt og psykisk faktum; at de herved udvikler nogle særlige evner ville det være urimeligt at overse. »Kvindens reproduktionsevne er årsag til sociale forskelle, men den *behøver ikke* at være årsag til uligheder«, skrev den norske retssociolog Karin Wiederberg for nylig.¹⁸ Beauvoirs position må forklares som ren reaktionsdannelse mod videnskabens traditionelle biologiske determinisme og som et resultat af industrisamfundets massive undertrykkelse af de kvindelige livsområder. Hendes forkastelse af kvindelivet var den politiske kvindebevægelses mærke på en spirende kvindeforskning.

Kristevas dobbeltblik på moderskabet som individuel erfaring og moderligheden som et semiotisk rum, Irigarays dobbeltblik på det kvindelige køns anatomi og den kvindelige syntaks og Cixous' biologiske skrift viser, hvordan fransk feminisme har genoplivet interessen for det biologiske niveau. Inspirationen fra dekonstruktion, postmodernisme og tilsvarende kulturelle strømninger er dog lige så markant. Derfor bliver biologien heller aldrig forstået som grundlag for en kvindelig selvforståelse eller identitet. Beauvoirs radikale kvindelige andethed bliver dermed fastholdt, omend den fra at være en utopi nu materialiserer sig i bestemte biologiske, psykiske og lingvistiske momenter, som dog aldrig samler sig til en subjektstruktur.

Feminismens subjekt – en historisk mentalitet?

Disse komplicerede udviklingsforløb, som både omfatter politiske bevægelser, teoretiske modsætninger og forskelligartede sociale institutioner, kan ikke, forekommer det mig, sammenfattes i en overfladisk modstilling af engelsk-amerikansk feminisme på den ene side og fransk feminisme på den anden. Inden for begge sprogområderne fandt vi en stigende interesse i 1970'erne for kvindelighedens biologi-

ske grundlag, og amerikanerne har i 1980'erne været lige så optaget af at dekonstruere kønsparadigmet som de franske feminister, nærmest 'plus francophiles que les françaises'. Den amerikanske litterat, Naomi Schor, har overvejet forskellene mellem de to 'skoler' i feminismen og er kommet til det resultat, at de to poler har »undergået en bemærkelsesværdig chiasmatiske omvendning«, i den forstand at de franske og de amerikanske nærmest har byttet positioner i holdningen til, hvor kønsforskellens centrale omdrejningspunkt befinder sig:

»Hvor Frankrig oprindeligt blev anset for at være hovedleverandør af stærke teorier om en biologisk fæstet radikal forskel, en essentiel kvindelighed (Irigaray), og Amerika som det androgynes hjem (Heilbrun), har Frankrig for nylig udsprede en dekonstruktion af kønsforskellens paradigme, som tømmer det kvindelige for ethvert specifikt indhold eller karakter og for enhver nødvendig forbindelse med kvindelighed (Derrida), mens Amerika har indoptaget betydningen af den socialt formede kvindelige særegenhed (Chodorow, Gilligan)«. ¹⁹

Man kan være uenig i Schors bemærkning om dekonstruktionen som et nyt moment i fransk feminisme; som vi så, var det snarere Kristevas udgangspunkt. Det er væsentligere at lægge mærke til, at citatet peger på en mærkelig balance i de to sprogområders kvindeforskning, som begge har arbejdet med den givne, kønsbestemte kvindelige biologis indhold og betydning i kombination med et dekonstrueret (intet-køn) eller androgynt (flerkønnet) begreb om identitet eller subjektivitet.

Dekonstruktionsteorien er ikke som den biologiske orientering udviklet med en indre nødvendighed af feminismen selv. Den er overtaget fra andre, bredere intellektuelle bevægelser, som feminismen har ladet sig inspirere af. Denne inspiration har effektivt brudt den isolation, feminismen som nævnt havde arbejdet sig ind i med sin kvindesynsvinkel, men den har også erstattet det tidligere diakrone historiesyn med et synkront, der kobler alle sociale og psykiske aspekter af kvindesynsvinklen fra.

Dekonstruktion og postmodernisme har således rokket ved kvindeforskningens metodiske grundlag. Kvindesynsvinklen kan ikke tænkes uden en forestilling om et kvindeligt subjekt, dels i forskerens position, dels bagud i historien. Hvis kønnene defineres positionelt som sproglige tegn, har det ingen mening at rette sin forskning mod fortidens biologiske kvinder. Det store igangværende arbejde med at støve den henlagte kvindekultur op, tager sig i det lys ud som en tvivlsom operation. Dekonstruktionens hævde af kønsparadigmets kun metaforiske karakter har desuden – ved at sætte identiteten på dagsordenen – blotlagt det uklare og især ueksplisiterede subjektbegreb, som kvindeforskningen hidtil havde klaret sig med. Spændinger-

ne i feminismen mellem biologisme, dekonstruktion, kvindesynsvinkel, politisk pragmatisme o.s.v. udspilles i høj grad omkring subjektbegrebet og striden om, hvorvidt der findes eller kan findes en kvindelig identitet. På vejen fra Beauvoirs nulpunktsposition kan feminismen ikke siges at være nået frem til noget sikkert holdepunkt i dette helt afgørende spørgsmål.

Det er dog ikke alle, der som Kristeva lader de forskellige positioner stå uforsonede mellem hinanden. Teresa de Lauretis forsøger tværtimod at udvikle feminismen ved at sammentænke en række af de resultater og inspirationer, som de forskellige grupperinger har formuleret. I forordet til sin essay-samling fra 1984 forkaster hun ganske vist ethvert eksisterende begreb om kvinden, samtidig med at hun som nævnt bekender sig til feminismen, men det er ikke et udtryk for taktik eller pragmatisme. Lauretis funderer sin feminisme i et positivt subjektbegreb, der har den kvindelige erfaring som sin kerne. Det udvikles grundigt i bogens sidste artikel, som har titlen »Semiotik og erfaring«.

Ved erfaring forstår Lauretis den »*proces* ved hvilken subjektivitet dannes for alle sociale væsener«(p.159). Hun diskuterer sig igennem både psykoanalysens (Lacan) og semiotikkens (Eco) subjektbegreber for at standse ved Peirce' tegnbegreb. Et tegn er for Peirce, siger Lauretis, noget, der skaber et andet tegn i modtageren. Dette andet tegn kalder Peirce for en interpretant; det fortolker det første tegn, og i denne fortolkningsproces ændrer det fortolkende subjekt sin bevidsthed og sine vaner, som Peirce formulerede det. Forenklet sagt, så mener Lauretis, at omverdenen betegner kvinderne i kvindens billede. Hendes eksempel er Virginia Woolf, der betegnes som en kvinde, den dag hun i 'Oxbridge' bliver gjort opmærksom på, at hun ikke som kvinde må betræde plænerne: »han var en opsynsmand; jeg var en kvinde. Dette var græsplænen; der var stien. Kun stipendiater og studenter må gå her; gruset er min plads«, citerer Lauretis fra *A Room of One's Own*. Patriarkatet betegner kvinden som det andet køn, et subjekt hvis identitet er præget af negationen; Woolfs jeg får sin kvindeidentitet igennem det, hun ikke må, i dette tilfælde: gå på græsset.

Dette tegn på kvindelighed skal kvinder omfortolke i en selvanalyserende praksis, mener Lauretis. Det kan f.eks. foregå i bevidstgørelsesgrupper, hvor kvinder i fællesskab kan danne en ny identitet, der overskrider det socialt producerede billede af kvinden og rummer kvinders reelle sociale og historiske erfaringer. Disse erfaringer er radikalt forskellige fra mændenes og dækkes ikke af det sociale tegn for kvindelighed. De virkelige erfaringer findes bl.a. i den kvindelige

vrede over denne diskrepans mellem kvinde og kvinder, mellem tegn og virkelighed. Den teoretiske begribelse af disse erfaringer og konstruktionen af det kvindelige subjekt fra denne politiske og intellektuelle vrede er efter Lauretis opfattelse feminismens centrale projekt (p.166).

I en indirekte, men tydelig kritik af mange af de feministiske teorier, som har været fremme i de seneste tiår, og som jeg også perifert har berørt i det foregående, konkluderer Lauretis, at den feministiske teoris særkende ikke skal søges i det kvindeliges nærhed til naturen, kroppen eller det ubevidste; heller ikke i en kvindelig tradition der findes marginaliseret, men intakt uden for historien; og endelig ikke i den mandlige identitets sprækker og revner, i det fortrængte fra den falliske diskurs. Feminismen skal eftersøge: »den politiske, teoretiske, selv-analyserende praksis i hvilken subjektets relationer i den sociale virkelighed kan blive omformuleret med udgangspunkt i kvinders historiske erfaringer«(p.186).

Trods kritikken af 'formødrene' på feminismens teoretiske felt har Lauretis konstrueret sit eget erfarings- og dermed subjektbegreb som en kombination af mange af de mest dynamiske elementer fra de tidligere faser. Ligesom Beauvoir opretholder hun en radikal adskillelse mellem kulturens kvindebillede og en ny kvindelig identitet med rødder i en revolterende subjektivitet. Hendes vision om den 'ny kvinde' er ikke mindre utopisk end Beauvoirs; de ser hende begge rejse sig som en fugl phoenix af asken fra vredens bål. Kraften til vingeflugten skulle hun efter Beauvoirs mening hente i en abstrakt bestemt vilje til at 'vælge sig selv' i en eksistentiaalistisk forstand. Her placerer Lauretis i stedet sit mere konkrete, men naturligvis også meget omfattende begreb om selvbevidsthed og erfaring; erfaring kan forstås både som sanseerfaring (empirisme), som erkendelse (Kant), som praksiserfaring (Marx) og andet. Det ligger dog i hele Lauretis' projekt, at hun har en bestemt erfaring i tankerne, nemlig den feministiske. Det fremgår bl.a. af det ovenfor anførte citat fra bogens forord: »de fælles erfaringers politiske og personlige bånd, der forener kvinderne i bevægelsen.« Begreberne om kvindelige erfaringer og kvindelig selvforståelse må ses som en restauration af kvindesynsvinklen, en tilbagevending til gynokritikken efter de dekonstruktionistiske angreb. Restaurationen foregår som et arbejde med de mest avancerede teoretiske systemer, specielt semiotikken og psykoanalysen, hvorindenfor hun vil skaffe sine feministiske begreber plads. I sin tilbagevenden til gynokritikken åbner hun dermed dens isolerede rum og bringer den i berøring med modernitetens øvrige diskurser.

Alligevel forekommer det mig, at heller ikke Lauretis har løst kvin-

deforskningens subjektproblem tilfredsstillende. For det første diskuterer hun ikke sammenhængen mellem biologi og bevidsthed/erfaring. Som i gynokritikken generelt ligger der bag hendes kvindeerfaringsbegreb en underforstået kvindebiologi, der er svejset samme med bevidstheden på en måde, som de senere års feministiske teori netop har været meget forsigtig med (jvnf. citatet fra Naomi Schors artikel ovenfor). For det andet er hun plaget af den samme modvilje som Beauvoir, gynokritikerne og dekonstruktionisterne mod at identificere sig med det store flertal af kvinder; hun kan ikke se dem som rigtige kvinder, og derfor forkaster hun at se dem som kvinder overhovedet. De er kun efterligninger af dårlige billeder i patriarkatets billedbøger. Beauvoir gjorde det åbenlyst; gynokritikken gjorde det, når den altid ledte med lys og lygte efter afvigelser og oprør, for at finde subjekter; og dekonstruktionen vil slet ikke have med selvforståelse og kønsidentitet at gøre. Lauretis vil som de fleste feminister stadig helst skabe nye mødre i feminismens billede.

Det er derfor atter relevant at minde om, at Ulrike Prokop i sin engang så meget læste bog: *Kvindelig livssammenhæng* (1976) har leveret en kritik af sådanne skæve, feministiske stragier ud fra det synspunkt, at de ikke tager de kvinder, de skriver om og/eller vil befri, alvorligt; de lytter ikke til, hvad de siger, og tager ikke deres ord for gode varer. Da kvinder i vor tid ikke *kan* blive som deres mødre, fordi samfundet har ødelagt de tidligere kvindelige livsområder, men da de på den anden side gerne *vil* blive som dem, det er en indre betingelse for kvindelig socialisation overhovedet, så må mødrene forandres. Feminismen er en vigtig teori netop i denne bevægelse af social forandring for kvinderne, men den er også mærket af et neurotisk forsøg på at konstruere nye mødre.

Det subjektbegreb, en bog som Prokops bygger på, er helt igennem historisk. Som Lauretis og flertallet af feministerne ser hun kønsrollen som en social konstruktion, der ikke er skabt af kvinderne selv i dens oprindelige form. Den må fortolkes af hver tids kvinder og individuelt i en selvreflekterende proces. Her skilles vejene imidlertid. Lauretis accepterer kun en selvrefleksion, der henter sin energi fra vrede, protest og visioner om utopisk kvindelig anderledeshed. Prokop er tilfreds med en bevidsthed og selvforståelse af tilstrækkelig kvalitet, f.eks. en god kvindelig forfatters solide selvindsigt fra en given periode. Med kvalitet mener jeg en tilstrækkelig indtrængende og omfattende forståelse af en given periodes kvindelige livsbetingelser.

Prokop tegner omridset af et mentalitetshistorisk subjektbegreb, som jeg tror kan blive det mest frugtbare og modsigelsesfri for den fremtidige kvindeforskning. Og her må man nok skille kvindeforsk-

ningen ud fra den mere generelle 'kønssynsvinkel', som kan anlægges inden for utallige forskningsfelter og ikke er (eller vil blive) etableret som selvstændigt område. *En kvinde* er efter denne synsmåde en konkret og historisk kombination af biologiske, sociale og psykiske elementer. Hele den nyere kvindeforskning peger på, at det biologiske element, ægget og sæden som Freud sagde, afgørende determinerer kønsforskellens indstiftelse, og biologien må da være det første punkt i bestemmelsen af en kvinde, hvorom resten krystalliserer sig i den livshistoriske proces. *Det kvindelige subjekt* består derefter af den ubevidste og bevidste bearbejdning af disse elementer, og refleksionen over den helhed, de danner, munder ud i en selvforståelse, som den enkelte kvinde tager på sig som sin *identitet*. Denne identitet kan naturligvis være mere eller mindre fordrejet, det gælder begge køn. Ydermere er det ofte vanskeligt at finde udtryk for den kvindelige identitet fra ældre perioders litteratur eller lignende intellektuel, offentlig-orienteret virksomhed, fordi kvinder har været udelukket fra de bevidsthedsproducerende medier. De har historisk set haft dårlige betingelser for at udvikle identitet. Derfor har vi i dag ofte kun tidligere perioders kvindeidentitet brudstykkevis. Alligevel er den kvinde, vi møder i de historiske kilder, hvis vi møder hende på første hånd, og hendes selvforståelse det kvindelige subjekt.

Historiens kvinder har været forskellige fra mændene, men også fra nutidens kvinder. Kvindeforskningens opgave består i at forklare udviklingstrinene fra den ene generation til den anden, kvinders sociale og bevidsthedsmæssige forskift i tiden. En kvindeforskning baseret på dette mentalitetshistoriske subjektbegreb anlægger ikke nødvendigvis en kvindesynsvinkel på sit materiale i den kønspolitiske forstand, som gynokritikken af nogen er blevet opfattet. Den undlader blot at anlægge den mandssynsvinkel, som tidligere forskning sig selv uafvidende ofte var låst fast i. Naturligvis kan det mentalitetshistoriske kvinde-subjekt-begreb aldrig udtømme de enkelte historiske subjekter, som principielt er udtømmelige. Men det dækker den kvinde, som kvindeforskningen leder efter, og som selv er denne forsknings subjekt. Kvinden som en historisk mentalitet findes mellem biologismens krops-subjekt og postmodernismens subjektopløsning. Jeg tror, jeg vil lægge det kvindebegreb til grund for mit eget arbejde.

Noter

1. *Häftet för Kritiska Studier* 1, Stockholm, 1988., p.54.
2. Toril Mois bog og de feministiske artikler, der her hentydes til, har jeg behandlet nærmere i artiklen »Penelopes væv« i *Kultur & Klasse* 55, 1986.
3. Interview'et har titlen »La femme, ce n'est jamais ça« og blev først trykt i *Tel Quel* 59, 1974;

genoptrykt i *Polylogue* s.517-24, Paris 1977.

4. 'psych-et-po' står for psykanalyse et politieke; Toril Moi oplyser i *Sexual/Textual Politics*, p.103, at gruppen formulerede denne parole.
5. Teresa de Lauretis: *Alice Doesn't*, London 1984, p.vii.
6. Kristeva citeres fra *Polylogue*, p.519, Lauretis fra op.cit., p.vii.
7. Termen gynokritik er en oversættelse af den engelske gynocritics, som Elaine Showalter indførte i sine litteraturteoretiske artikler »Towards a Feminist Poetics« i *Women's Writing and Writing About Women*, ed. Mary Jacobus, London 1979, p.24, og »Feminist Criticism in the Wilderness« i *Critical Inquiry* 8, Chicago 1981, optrykt i Showalter (ed.) *Feminist Criticism*, New York 1985, p.243-70. Showalter skriver, at hun opfandt termen for at markere overgangen for den feministiske litteraturkritiks interesse fra kvinden som læser til kvinden som forfatter; spørgsmålene var nu »Hvordan kan vi konstituere kvinderne som en afgrænset litterær gruppe? Hvad er forskellen i kvinders skrivemåde?« (Showalter 1985, p.248).
I dansk kvindeforskning kaldes de to faser somme tider elendighedsforskning versus værdighedsforskning, jvnf. et temanummer med denne undertitel af *Forum for kvindeforskning* 1, 1988.
8. Parafraaseret citat fra Kristevas »Le Temps des Femmes« (1979), på engelsk »Women's Time« i *Signs* 1981, p.33.
9. Alice Jardine: »Opaque Texts and Transparent Contexts: The political Difference of Julia Kristeva« i Nancy K. Miller (ed.): *The Poetics of Gender*, New York 1986, p.103.
10. Kvindernes kontrovers med psykoanalysen går tilbage til 1920'erne, mens den feministiske afvisning af Freud som biologisk kan dateres til Kate Milletts *Seksualpolitik* (1969, dansk 1971), hvori det hedder, at Freud troede, at »den komplicerede samfundsbestemte konstruktion, som vi kalder »kvindeligheden« stort set var organisk, (p.229). Et eksempel på psykoanalysens stærke tilbagevenden i feminismen kan ses i Margaretha Fahlgrens diskussion af Chodorow's *The Reproduction of Mothering* i artiklen »Drømmen om den allomfattende moderligheden« i ovennævnte nummer af *Håften for Kritiska Studier*, hvor psykoanalysen bruges som målestok for Chodorow's teoretiske validitet.
11. Simone de Beauvoir: *Det andet køn*, 2. udgave, Kbn. 1977, bd.II, p.13.
12. Ulrike Prokop: *Weiblicher Lebenszusammenhang*, Frankfurt 1976. Teorierne om den kvindelige sætning eller skrift blev i USA udviklet af Sandra M.Gilbert og Susan Gubar i *The Madwoman in the Attic*, New Haven 1979 og i Frankrig af Héléne Cixous, jvnf. artiklens kommende afsnit.
13. Elaine Marks & Isabelle de Courtivrons *New French Feminisms* (Cambridge, Massachusetts 1980) rummer tekster af en bred vifte af franske feministe fra Beauvoir til Duras, men som redaktørerne selv skriver i forordet »Why This Book?«, så var det forventeligt, at det ville blive de psykoanalytiske og lingvistiske tekster, der ville gøre størst indtryk i USA.
14. »Hérétique de l'amour« er først trykt i *Tel Quel* 74, Paris 1977; her citeret efter *Histoires d'amour*, Paris 1983, p.295, som optrykker artiklen under titlen »Stabat Mater«.
15. F.eks. »Maternité selon Giovanni Bellini« i *Peinture*, Paris 1975, optrykt i *Polylogue*, hvor moderskabet i øvrigt berøres i en række af artiklerne.
16. Kristeva oplyser, at Chora-begrebet er fremdraget og kritiseret af Derrida i *Positions* (1972). Hun undlader selv at definere det præcist, men henviser i stedet til Platon og sammenligner det med begreber i andre filosofiske systemer, hvilket gør det svært at vurdere dets rækkevidde. Feminismen har i øvrigt tidligt kritiseret den græske filosofi for ikke at anerkende den kvindelige skaberkraft, når f.eks. Aischylos i *Eumeniderne* skrev: »Nej, manden avler. Kvinder værner kun som ven / det spæde liv« (citeret efter Beauvoir op.cit., bd.I, p.111). Måske hænger Platons forestilling om en kvindelig chora sammen med denne forplantningsteori.
17. Spørgsmål og svar er publiceret i *Ce sexe qui n'en est pas un* under rubrikken »Questions«; citaterne p.119 og 132.
18. Karin Wiederberg: »Till en teori om kvinnoförtryck – barriärer og öppningar« i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2-3, Göteborg 1987, p.57; Wiederberg bemærker endvidere, at de franske feministe har gjort kønnet til et kraftfelt, mens kvinderne inden for nordisk kvindeforskning synes at blive så knopsløse (p.60).
19. Naomi Schor: »Reading Double: Sand's Difference« i ovennævnte Miller (1986) p.248.